

3. Колас Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў. – Пб.: Выд. суполкі “Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ”; “Наша хата”, 1910. – 112 с.

4. Колас Я. Методыка роднай мовы// Зб. тв.: У 14 т. – Мінск: Маст. літ., 1976. – Т.12. – С.313–506.

С.А. Важнік

СТЫЛЕВЫЗНАЧАЛЬНЫЯ РЫСЫ НАЦЫЯНАЛЬнай ЛІСТОўнай ТРАДЫЦЫі

Стылевызначальныя рысы нацыянальнай лістоўнай традыцыі пачалі складвацца ў канцы ХІХ ст. – пачатку ХХ ст. – у перыяд станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы. Пра гэта сведчыць эпістальярная спадчына пачынальнікаў новай беларускай літаратуры В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, А. Ельскага, Я. Лучыны, а таксама прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага адраджэння Б. Эпімаха-Шыпілы, В. Ластоўскага, Цёткі, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, Г. Леўчыка і іншых. У працы ўлічана таксама афіцыйнае (дыпламатычнае) і асабістае ліставанне 1918-1920 гг. палітычных і грамадскіх дзеячаў БНР: В. Ластоўскага, Я. Варонкі, Я. Серады, А. Луцкевіча, П. Крэчэўскага, В. Захаркі, А. Цьвікевіча, К. Езавітава, Т. Грыба і іншых [Архівы БНР 1998].

Лісты класікаў нацыянальнай культуры ўзорныя (перш за ўсё ў адносінах да мовы) і нацыянальна маркіраваныя па сваёй прыродзе, а таму прадстаўлены ў артыкуле матэрыял з’яўляецца рэlevantным і для больш шырокіх абагульненняў і высноў, для выяўлення пэўных тэндэнцый, датычных усёй беларускай мовы, у прыватнасці – адлюстравання нацыянальнай спецыфікі маўленчых паводзінаў беларусаў. Па іх можна меркаваць аб высокай самабытнай эпістальярнай культуры тагачаснай беларускай інтэлігенцыі, а таксама прасачыць працэс станаўлення норм беларускай літаратурнай мовы, у прыватнасці, *эпістальярнай нормы*, рэканструюваць *эпістальярны стандарт* БЛМ пачатку ХХ ст.

У эпістальярных тэкстах пачатку ХХ ст. прадстаўлены як базавыя, так і індывідуальна-аўтарскія мадэлі ветлівых зваротаў.

1. Базавыя мадэлі:

1.1. Адна-/двух-/трох-/ чатырохкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывамі *пане* / *паночку* / *паночки* / *паны*.

Этыкемы з вакатывамі *пане* / *паночку* з’яўляюцца ў лістах канца ХІХ ст. – пачатку ХХ ст. найбольш прадуктыўнымі спосабамі ветлівага звароту да адрасата, асабліва пры зваротах да калектыўнага адрасата (*рэдакцыя газеты, выдавецтва*) або да асоб паважаных, з пэўным сацыяльным статусам – *рэдактара, прафесара* і г.д. Такое становішча рэчаў у эпісталаграфіі прадстаўнікоў нацыянальнай інтэлігенцыі захоўвалася да сярэдзіны 20-х гадоў ХХ ст. Пры гэтым *пане*-формулы маюць відавочны афіцыйны характар; *паночку*-этыкемы, размоўныя

па сваёй сутнасці, больш характэрныя для сяброўскіх – неафіцыйных – зносінаў паміж камунікантамі.

У польскай мове апазіцыя лексем *pan* vs. *panoszek* заснавана на іншым “матыве”: *pan* рэпрэзентуе традыцыю шляхетную і інтэлігенцкую, а *panoszek* – сялянскую і дыялектную, а таму нізкую і размоўную з *фамільярным, пагардлівым і часам зневажальным* адценнем. У беларускай эпістальярнай практыцы адзначаныя вышэй эмацыянальна-ацэначныя адценні, характэрныя польскай мове, не выяўлены. У беларускіх лістах пачатку ХХ ст. вакатывы *пане* і *паночку* прадстаўляюць адпаведна афіцыйны і неафіцыйны (*сяброўскі, прыяцельскі, калежаньскі*) рэгістры камунікавання. Нават звяртаючыся да нейкай афіцыйнай асобы праз этыкему з вакатывам *паночку* беларусамі выказваюцца адносіны павагі і шанавання да адрасата, адносіны далучанасці адрасата да кола блізкіх людзей (бацькоў, сваякоў, сяброў, знаёмых і пад.). Не выпадкова у пазнейшы час у беларусаў так хораша прыжыліся этыкемы з вакатывам “роднасці і сваяцтва” *дзядзька, цётка* і інш. Як у першым, так і ў другім выпадку яны маюць “інтэлігенцкі” характар (т.зв. нашаніўская лістоўная традыцыя). Так, напрыклад, Я. Колас пры звароце да адных і тых жа супрацоўнікаў газеты “*Наша Ніва*” выкарыстоўвае як этыкемы *Мілы Пане!* (1912); *Шаноўны Пане!* (1912), так і *Дараженькі Паночку!* (1912).

Аднакампанентныя формулы прадстаўлены ў сабраным намі матэрыяле вакатывам *паночку / паночкі / пане* (мадэль 1.1.1). Часам фіксуюцца пры гэтым формулы, не зусім характэрныя для эпістальярнай практыкі таго часу (ужыванне ветлівага зварота разам з этыкемай вітання). Параўн.:

Паночкі!; *З шасцю гадамі, паночкі!* (М. Багдановіч – у рэдакцыю “*Нашай нівы*”, 1912-1913); *Паночку!* (Я. Купала – А. Луцкевічу, 1913), але: *Дабрыдзень, паночкі!* (М. Багдановіч – у рэдакцыю “*Нашай нівы*”, 1913); *Пане!* (Мін-ва Замежных спраў Дацкага Каралеўства – К. Езавітаву, 1920).

Двухкампанентныя афіцыйныя ветлівыя звароты прадстаўлены трыма асноўнымі разнавіднасцямі: (1.1.2) **фатычны маркёр + *пане / паны***; (1.1.3) ***пане* + імя / прозвішча і (1.1.4) *пане* + пасада / званне / род заняткаў**. Этыкетныя формулы з польскім вакатывам *пане* дамінуюць у пачатковы перыяд ліставання пачынальнікаў новай беларускай літаратуры і прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага адраджэння:

Шаноўны і ласкавы пане!; *Паважаны і ласкавы пане!* (Ф. Багушэвіч – Я. Карловічу, 1885-1887); *Шаноўны пане!* (А. Ельскі – Ю. Крашэўскаму, 1875-1883; Я. Лучына – З. Пшасмыцкаму, 1887-1888); *Шаноўны пане!* (Б. Эпімах-Шыпіла – Б. Русецкаму, 1900); *Паважаны Пане!* (Я. Купала – Г. Леўчыку, 1914; Урад БНР – міністрам замежных спраў Польшчы, Фінляндыі, Эстоніі, Латвіі і Літвы, 1920); *Вельмі паважаны Пане!* (Я. Купала – К. Лейку, 1914; Я. Драздовічу, 1915); *Многапаважаныя паны!* (М. Вяршынін – Л. Зайцу, А. Цьвікевічу, П. Крэчэўскаму, 1920); *Дастойны пане* (Беларускае Прадстаўніцтва ў Літоўскай Тарыбе – Старшыні Рады Міністраў Літоўскай Рэспублікі, 1919); *Міласьцівы Пане!* (А. Луцкевіч – М. Тышкевічу, 1920; А. Луцкевіч – М. Вяршыніну, 1920; А. Луцкевіч – Я. Серадзе, 1920); *Дараженькі Пане!* (Л. Дубейкоўскі – А. Луцкевічу, 1920). Параўн. таксама: *Raważanyje Panowie!* (А. Луцкевіч – сябрам Менскага Беларускага Прадстаўніцтва, 1918).

Ветлівыя звароты тыпу:

Дабрыдзень, пане Вацлаве!; *Пане Вацлаве!* (М. Багдановіч – В. Ластоўскаму, 1913-1914; А. Цьвікевіч – В. Ластоўскаму, 1920); *Пане Антоне!* (В. Ластоўскі – А. Луцкевічу, 1916; С. Рак-Міхайлоўскі – А. Луцкевічу, 1920); *Пане Старшыня!* (А. Аўсянік – В. Ластоўскаму, 1920; К. Езавітаў – В. Ластоўскаму, 1920); *Пане Міністр!* (В. Ластоўскі – міністру замежных спраў Літоўскай Рэспублікі, 1920); *Пане Палкоўніку!* (В. Ластоўскі – Ш. Можу, 1920), –

што адпавядаюць мадэлям 1.1.3 і 1.1.4, таксама ўтвораны паводле польскіх этыкетных узораў.

Двухкампанентныя (неафіцыйныя) ветлівыя звароты прадстаўлены мадэллю (1.1.5) **фатычны маркёр + паночку / паночки**.

Адзін з першых афіцыйных лістоў Купалы (ліст 1909 г.) пачынаецца традыцыйным для таго часу і для самога Купалы ветлівым зваротам з памяншальна-ласкавым кампанентам *паночку*. У наступных лістах змяняецца толькі фатычны маркёр. Параўн.:

Вельмі паважаны паночку! (Я. Купала – Б. Эпімаху-Шыпілу, 1909; А. Луцкевічу, 1920); *Вельмі паважаны і дарагі / даражэнькі паночку!* (Б. Эпімаху-Шыпілу, 1912-1922); *Даражэнькі паночку!* (В. Ластоўскаму, 1913; Б. Эпімаху-Шыпілу, 1913); *Шчырапаважаны Паночку!* (А. Луцкевічу, 1913).

Працяг адзначанай традыцыі бачым і ў пазнейшых лістах беларускай інтэлігенцыі. Параўн.:

Шаноўны і Паважаны Паночку! (Г. Леўчык – І. Луцкевічу, 1911); *Вельміпаважаны Паночку!* (І. Луцэвіч – А. Луцкевічу, 1920); *Паважаны паночку!* (Г. Леўчык – у Беларускае выдавецкае таварыства, 1927).

Пры звароце да калектыўнага адрасата больш лагічнай выглядае, аднак, плюральная форма вакатыва, што сустракаецца толькі ў лістах М. Багдановіча:

Паважаемыя паночки! (М. Багдановіч – у рэдакцыю “Маладой Беларусі”, 1911).

На базе двухкампанентных афіцыйных формул тыпу (1.3) утвараюцца трохкампанентныя канструкцыі – праз ускладненне пэўным фатычным маркёрам: (1.1.6) **фатычны маркёр + пане / пані / панна + імя / прозвішча**. Параўн.:

Высакародны пане Адаме! (В. Дунін-Марцінкевіч – А. Кіркору, 1862); *Дарагі пане Зяноне!*; *Дарагі і шаноўны пане Зяноне!* (Я. Лучына – З. Пшасмыцкаму, 1887-1888); *Мілы пане Грыневіч!* (Я. Колас – А. Грыневічу, 1911); *Шаноўна панна Людвіка!* (Г. Леўчык – Л. Войцік, 1915); *Паважаны / Дарагі Пане Антоне!* (А. Смоліч – А. Луцкевічу, 1919); *Wielmi poważany p. Anton!* (П. Мядзёлка – А. Луцкевічу, 1919); *Паважаны Пане, Антон.* (М. Маркевіч – А. Луцкевічу, 1919); *Паважаны п. Вацлаве!* (А. Цьвікевіч – В. Ластоўскаму, 1921); *Вельмі паважаны пане Антоні* (Я. Серада – А. Луцкевічу, 1920); *Глыбокапаважаны Пане Вацлаве / п. Власт!* (А. Цьвікевіч – В. Ластоўскаму, 1920-1921; М. Кахановіч – В. Ластоўскаму, 1920); *Высокапаважаны / Вельміпаважаны п. Антоні!* (Я. Чарапук – А. Луцкевічу, 1919); *Высокапаважаны Пане Петра!* (В. Ластоўскі – П. Крэчэўскаму, 1920); *Высокапаважаны П. Троцкій!* (А. Цьвікевіч – М. Троцкаму, 1920); *Вельміпаважаны пане Іонінас* (В. Ластоўскі – І. Іонінасу, 1925); *Шаноўны пане Антоні!* (Я. Лёсік – А. Луцкевічу, 1920); *Дарагі Пане Антоні!!!* (Я. Чарапук – А. Луцкевічу, 1920); *Дарагі пане Вацлаве* (А. Аўсянік – В. Іваноўскаму, 1920); *Даражэнькі пане Антоне / Антоні* (К. Цярэшчанка – А. Луцкевічу, 1919, 1920; П. Крэчэўскі – А. Луцкевічу, 1919; К. Цярэшчанка і А. Уласаў – А. Луцкевічу, 1920);

Даражэнькі пане Вацлаве (К. Цярэшчанка – В. Іваноўскаму, 1920; В. Ластоўскаму, 1920; В. Захарка – В. Ластоўскаму, 1920); *Даражэнькі п. Власт!* (Я. Чарапук – В. Ластоўскаму, 1920).

Яшчэ адна ўласна польская этыкетная мадэль **(1.1.7) фатычны маркёр + пане + пасада / званне / род заняткаў**, што выкарыстоўваліся пры звароце да канкрэтнай асобы з высокім грамадскім статусам, рэалізавана ў беларускіх этыкемах тыпу:

Шаноўны пане прафесар! (А. Ельскі – Я. Карловічу, 1894); *Дужа паважаны пане прафесар!* (Цётка – К. Студзінскаму, 1911); *Высока паважаны пане Прафэсару!* (Надзвычайная Місія БНР – Р. Абіхту, 1919); *Поважаны Пане Прафэсар!* (В. Ластоўскі – невядомаму адрасату, 1920); *Вельмі паважаны Пане Прафэсар!* (Я. Купала да Я. Карскага; 1920); *Шаноўны пане рэдактар!* (Я. Купала – у рэдакцыю “Нашай нівы”, 1913); *Вельмі паважаны Пане Рэдактар!* (Я. Купала – у рэдакцыю “Беларусі”, 1920); *Шаноўны Пане Рэдактар!* (Г. Леўчык да Л. Абрамовіча; 1926); *Высокапаважаны пане Прэзыдэнце* (М. Вяршынін – А. Луцкевічу, 1919); *Высокапаважаны Пане Дыктатару* (Урад БНР – Я. Петрушэвічу, 1920); *Поважаны Пане Старшыня!* (Э. Алексючанка – А. Луцкевічу, 1919); *Высокапаважаны Пане Старшыня!* (А. Галавінскі – А. Луцкевічу, 1919;); *Вельміпаважаны, Пане Старшыня!* (А. Ладноў – В. Ластоўскаму, 1920; М. Вяршынін – П. Крэчэўскаму, 1920); *Дарагі п. Старшыня!* (Я. Чарапук – В. Ластоўскаму, 1920); *Даражэнькі, Пане Старшыня!* (А. Ладноў – В. Ластоўскаму, 1920; Я. Чарапук – В. Ластоўскаму, 1920); *Darazeŋki Panie Staršynia!!* (Я. Чарапук – В. Ластоўскаму, 1920); *Многапаважаны пане Старшыня!* (М. Вяршынін – П. Крэчэўскаму, 1920); *Міласьцівы п. Старшыня!* (М. Вяршынін – В. Ластоўскаму, 1920); *Шчыра паважаны Пане Міністэр* (П. Крэчэўскі – міністру УНР, 1920); *Высокапаважаны Пане Міністэр!* (А. Луцкевіч – Б. Мартасу, 1920).

На базе мадэлі (1.1.5) утвараецца чатырохкампанентная мадэль **(1.1.8) фатычны маркёр + пане + званне + прозвішча:**

Высокапаважаны Пане Д-ру Свянціцкі (В. Ластоўскі – І. Свянціцкаму, 1924).

Выкарыстанне мадэлі **(1.1.9) фатычны маркёр + пане / пані + мосці** (*‘ягамосці’*) + *дабрадзею*, што хутчэй суадносіцца з беларускім старадаўнім лістоўным стылем, абмежавана храналагічна: яна фіксуецца ў эпісталаграфіі культурных дзеячаў толькі XIX ст. і не выходзіць за рамкі стагоддзя. Гэтая мадэль зафіксавана яшчэ ў пачатку XIX ст. у лістах З. Далэнгі-Хадакоўскага (1817-1823 гг.):

Вяльможны / Яснавяльможны Мосці добрадзею! (Далэнга-Хадакоўскі – Е. Бандке, 1817; Л. Галамбёўскаму, 1820-1923; І. Ракавецкаму, 1822; Рымскаму-Корсакаву, 1822; С. Сташыцу, 1823); *Яснавяльможны граф і добрадзеі!* (Ф. Плятару, 1820); *Шаноўны пане і мой добрадзею!*; *Шаноўны калега і добрадзеі!* (Л. Галамбёўскаму, 1820).

Працяг гэтай эпістальярнай традыцыі бачым у ліставанні В. Дуніна-Марцінкевіча і А. Ельскага:

Вяльможны пане добрадзеі! (В. Дунін-Марцінкевіч – А. Завадскаму, 1856); *Вяльможны пане добрадзею* (А. Ельскі – Ю. Крашэўскаму, 1870).

Параўнаем таксама з пазнейшай (пачатак XX ст.) сінкрэтычнай пяцікампанентнай канструкцыяй **Яго + Мсці + фатычны маркёр + таварышу + прозвішча:**

Яго Мсці Высокапаважанаму таварышу Маліноўскаму (Маркевічу) (В. Ластоўскі – Маліноўскаму, 1920).

З пазіцый сучаснай беларускай літаратурнай мовы ветлівыя звароты з вакатывамі *пане / паночку / паночки* ўспрымаюцца як відавочныя паланізмы [Pisarek 2008: 102-103; Pisarek 2008: 338]. Аднак вертыкальны культурна-гістарычны кантэкст, які нялішне ўлічваць у такіх выпадках, сведчыць пра традыцыйны характар гэтых формул у асяродку беларускай культурнай інтэлігенцыі, якая цудоўна ведала польскую мову. У сувязі з тым, што гэтая формула была пашыраная ў колах, блізкіх да газеты “Наша ніва”, назавём адпаведную традыцыю *інтэлігенцкай нашаніўскай*.

1.2. Адна-/двух-/трох-/чатырох-/пяцікампанентныя ветлівыя звароты з адрасатам *пану*.

Працяг інтэлігенцкай традыцыі меў месца і ў вітальных этыкемах з адрасатам *пану*. Яны не такія прадуктыўныя, як базавыя мадэлі з апелятывамі *пане / паны / паночку*, аднак дастаткова важныя для характарыстыкі эпохі. Параўн.:

Пану ... (А. Смоліч – невядомаму адрасату, 1918); Пану Старшыні Рады Народных Міністраў і Міністру загранічных спраў Беларускай Народнай Рэспублікі (Л. Заяц – А. Луцкевічу, 1919); Пану Старшыне Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі. (Д. Сямашка – В. Ластоўскаму, 1920); Пану Міністру Закордонных спраў Украіны (Надзвычайная Дэлегацыя Рады БНР – міністру замежных спраў Украіны, 1918; П. Крачэўскі – міністру замежных спраў Літоўскай Рэспублікі, 1919); П. Нямецкаму Імпэрскаму Каницлеру (Надзвычайная Дэлегацыя Рады БНР – старшыні нямецкага Рэйхстагу, 1918); Пану Старшыні Рады Міністроў Літвы (Беларуская Рада – Старшыні Рады міністраў Літвы, 1918); Пану Старшыні Міравой Конфэрэнцыі у Парыжы (Мэмарыял Беларускага Ураду – Старшыні Мірнай Канфэрэнцыі ў Парыжы, 1918); Пану Старшыні Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі (В. Захарка – А. Луцкевічу, 1919); Пану Дзяржаўнаму Скарбніку Васілю Захарцы (А. Луцкевіч – В. Захарку, 1919); Высокапаважанаму пану Міністру Прэзыдэнту Беларускай Народнай Рэспублікі А. Луцкевічу (М. Вяршынін – А. Луцкевічу, 1919).

1.3. Адна-/двух-/трох-/чатырохкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывамі *таварыш / таварышу / таварышы*.

Другой па прадуктыўнасці групай этыкем у 10-20-я гады ХХ ст. былі канструкцыі з вакатывамі *таварыш / таварышы*, якія на той час не мелі “пралетарска-камсамольскай” афарбоўкі і ўжываліся ў асноўным у значэнні ‘сябар, прыяцель, знаёмы’. Параўн.:

Шаноўны і Паважаны Паночку! Сваіх прыяцеляў і знаёмых я люблю тытулаваць ці празываць: “Дараненькі альбо залаценькі Братко-Таварыш!” Але да вас, пішучы першы раз, яксьці нязручна. Ну, але калі вам прыйдзе калі-небудзь ахвота скрыпнуць часам крышачку слоў да маёй мізэрнае фігуры, то ўжо я не выцерплю, а адважуся назваці “Братко-Таварыш”, а не “Паночку” (Г. Леўчык – І. Луцкевічу, 1911); Дараненькі і залаценькі Братко і Таварышу! (Г. Леўчык – І. Луцкевічу, 1911).

Гэтая ж этыкетная лінія прасочваецца і ў дыпламатычным ліставанні прадстаўнікоў БНР, дзе вылучаюцца:

1) аднакампанентны вітальны комплекс:

Таварышы! (А. Луцкевіч – Дыпламатычнай Місіі БНР у Берліне, 1919); **Таварышы!** (В. Ластоўскі – калегам па партыі БПСР, 1920);

2) двухкампанентны (мадэлі: **фатычны маркёр + таварыш / таварышы; фатычны маркёр + таварышу; таварыш + імя; таварыш + прозвішча:**

Паважаны Таварыш, (А. Смоліч – А. Луцкевічу, 1919); *Дарагія Таварышы!* (А. Смоліч – А. Луцкевічу і іншым, 1919; В. Захарка – В. Ластоўскаму, 1920; С. Рак-Міхайлоўскі – Беларускай Місіі ў Латвіі, 1920; А. Аўсянік – В. Ластоўскаму, 1920; *Дарагі і Паважаны Таварышу!* (Я. Варонка – А. Луцкевічу, 1918); *Шаноўны таварышу!* (М. Краўцоў – А. Луцкевічу, 1919); *Дарагі Таварышу!* (А. Аўсянік – А. Луцкевічу, 1919; А. Аўсянік – Беларускай Місіі ў Латвіі, 1920; Л. Заяц – А. Луцкевічу, 1919; К. Цярэшчанка – А. Луцкевічу, 1919; В. Ластоўскі – Я. Чарапуку, 1920; В. Ластоўскі – невядомаму адрасату, 1920); *Даражэнькі таварышу*, (К. Цярэшчанка – А. Луцкевічу, 1919); *Паважаны Таварышу!* (А. Луцкевіч – К. Езавітаву, 1920; В. Ластоўскі – Я. Чарапуку, 1920; В. Ластоўскі – М. Маркевічу, 1920; В. Ластоўскі – невядомаму адрасату, 1920); *Высокапаважаны Таварышу!* (В. Ластоўскі – К. Езавітаву, 1920); *Рaważаны Тawaryшу!* (Л. Дубейкоўскі – А. Луцкевічу, 1920); *Дарагі і глыбока шанаваны Таварышу*. (В. Ластоўскі – Я. Дылу, 1920); *т. Вацлаве*, (К. Цярэшчанка – В. Ластоўскаму, 1920); *Тов. Ластоўскі!* (П. Бадунова – В. Ластоўскаму, 1920);

3) трохкампанентны (мадэль: **фатычны маркёр + таварышы + імёны / прозвішчы):**

Даражэнькія таварышы Вацлаў і інш! (А. Аўсянік – В. Ластоўскаму, 1920);

4) чатырохкампанентны (мадэль: **фатычны маркёр + таварышу + імя + імя па бацьку):**

Дарагі таварышу Антон Іванавіч (Т. Грыб – А. Луцкевічу, 1919).

У другой палове 20-х – першай палове 30-х гадоў ХХ ст. у лістах афіцыйнага характару ветлівыя звароты з кампанентам *таварыш / таварышы* паступова выцясяняюць традыцыйныя *інтэлігенцкія* і *народныя* звароты з кампанентамі *пан / паночак, дзядзька / цётка*. Па сутнасці з’яўляюцца альтэрнатыўныя мадэлі з кампанентам, які нівелюе сацыяльныя, узроставыя, класавыя і нават палавыя адрозненні: **(1.3.1) вакатыў таварыш / таварышы; (1.3.2) фатычны маркёр + таварыш; (1.3.3) таварыш + імя / прозвішча; (1.3.4) таварыш + пасада / званне / род заняткаў; (1.3.5) фатычны маркёр + таварыш + імя / прозвішча; (1.3.6) фатычны маркёр + таварыш + пасада / званне / род заняткаў**. Гэта азначае змену акцэнтаў у лістоўнай традыцыі, у сістэме эпістальярнай нормы беларусаў, якая паступова разбураецца. Пачынаецца новы – савецкі – перыяд ліставання. Пра гэта сведчаць шматлікія “*дарагія таварышы*” ў беларускамоўных лістах класікаў нацыянальнай літаратуры:

Таварыш Трус! ... *Ліст табе я пішу асабіста аб сябе, як камсамолец камсамольцу...* (П. Галавач – П. Трусу, 1926); *Тав. Ліmanoўскі!* (П. Трус – Я. Ліmanoўскаму, 1927-1928); *Тав. Трус!* (Я. Ліmanoўскі – П. Трусу, 1927); *Паважаны тав. Паўлюк!* (Р. Гельмас – П. Трусу, 1928); *Вельмішаноўны таварыш Дыла!* (У. Жылка – Я. Дылу, 1929).

Таварыш як маркёр афіцыйнасці, савецкага эпістальярнага шаблону ўпершыню з’яўляецца ў лістах Купалы ў 1937 г. Параўн.:

Дарагі тав. Масэнка! (Я. Купала – Т. Масэнку, 1937); *Дарагія таварышы!* (В. Рагавіцкаму і Э. Падарэўскаму, 1939); *Дзень добры, таварыш Машара, на вызваленых*

землях Заходняй Беларусі! (М. Машару, 1939); *Паважаны тав. Дырэктар!* (дырэктару домамузея Т. Шаўчэнкі, 1940); *Мілья таварышы!* (у рэдакцыю “Савецкай Беларусі”, 1942); *Дарагія таварышы Крупеня і Гарбуноў!* (І. Крупеню і Ц. Гарбунову, 1942); *Дарагія таварышы Кузьма і Кавалёў!* (К. Чорнаму і П. Кавалёву, 1942).

У эпістальнай спадчыне Якуба Коласа афіцыйны ветлівы зварот з вакатывам *таварыш* упершыню зафіксаваны ў лісце паэта 1934 г.:

Тав. Зарамбоўскі! (Я. Колас – К. Зарамбоўскаму, 1934).

На думку А.Я. Супруна, гэты выраз толькі падчас Вялікай Айчыннай вайны перайшоў з разраду *стылістычна-маркіраваных* у разрад *нейтральных* [Супрун 1996: 176], што адлюстроўвае і эпістальная практыка таго часу. Параўн.:

Прывет знаёмым і ўсім таварышам (Я. Колас – М. Лынькову, 1941); *Перадайце маё сардэчнае прывітанне ўсім нашым таварышам* (Я. Колас – Ц. Гарбунову, 1942).

1.4. Двух-/трох-/чатырохкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывам грамадзянін.

Яшчэ адным “штампам эпохі” (канец 20-х – пачатак 30-х гадоў ХХ ст.) можна лічыць этыкетныя формулы з кампанентам *грамадзянін*, утвораныя паводле мадэляў: **(1.4.1) фатычны маркёр + грамадзянін; (1.4.2) грамадзянін + прозвішча; (1.4.3) грамадзянін + пасада / званне; (1.4.4) фатычны маркёр + грамадзянін + прозвішча; (1.4.5) фатычны маркёр + грамадзянін + імя / ініцыялы + прозвішча.** Хоць для першай паловы 20-х гадоў *грамадзяніна*, відаць, варта разглядаць у рэчышчы беларускай этыкетнай традыцыі: у кантэксце групавога афіцыйнага ветлівага звароту *Грамада!*. Параўн.:

Паважаны Грамадзянін! (В. Ластоўскі – К. Езавітаву, 1920; В. Ластоўскі – А. Вальковічу, 1920; П. Сяўрук – у “Беларускую кнігарню”, 1922); *Паважаны Грам. Луцкевіч!* (П. Сяўрук – А. Луцкевічу, 1924); *Грамадзянін Гэнэрал!* (К. Езавітаў – С. Булак-Булахавічу, 1919); *Грамадзянін Міністр!* (Нота Рады Народных Міністраў БНР – міністру міжнародных спраў і Ураду Рэчыспалітай Польшчы, 1920; К. Езавітаў – А. Луцкевічу, 1920); *Гр. Старшыня!* (У. Пігулеўскі – В. Ластоўскаму, 1920); *Паважаны грамадзянін Луцкевіч!* (П. Балуюнова – А. Луцкевічу, 1919); *Паважаны грамадзянін Сяўрук!* (А. Зянюк; Л. Войцік; І. Дварчанін; М. Марцінчык; В. Сіткевіч – да П. Сеўрука, 1925-1927); *Высокапаважаны Грамадзянін Л. Заяц!* (В. Ластоўскі – Л. Зайцу, 1920).

30-я ж гады надаюць гэтаму выразу відавочную сацыяльна-маркіраваную афарбоўку, суадноснаю з рускім *гражданин*.

Спецыфіку складаюць падкрэслена афіцыйныя шасцікампанентныя адрасатныя формулы: **(1.4.6.) Яго + Дастойнасці + грамадзяніну + імя + імя па бацьку + прозвішча і (1.4.7) фатычны маркёр + дзядзька + грамадзянін + званне + ініцыялы + прозвішча.** Параўн.:

Яго Дастойнасці Грамадзяніну Міхаілу Язэпавічу Зварыку ў Нью-Йорку (В. Ластоўскі – М. Зварыку, 1921). Параўн. са зваротам да старшыні Рады БНР П. Крачэўскага: *Яго Дастойнасці Пану Маршалку Прэзыдыума Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Высокапаважаны Пётр Антонавіч!* (1923) [Янушкевіч 2002: 211]; *Паважаны Дзядзька Гр. Д-р І. Дварчанін!* (Г. Леўчык – І. Дварчаніну, 1927).

1.5. Трох-/чатырохкампанентныя ветлівыя звароты з адрасатам грамадзяніну.

У дыпламатычным ліставанні пачатку ХХ ст. зафіксаваны нешматлікія прыклады трох- і чатырохкампанентных этыкем з адрасатам *грамадзяніну*: **(1.5.1) грамадзяніну + імя / ініцыялы + прозвішча** і **(1.5.2) пасада + грамадзяніну + імя / ініцыялы + прозвішча**:

Грамадзяніну І. Луцкевічу (Канцылярыя Народнага Сэкрэтарыяту – І. Луцкевічу, 1918); *Надзвычайнаму Паслу Беларускай Народнай Рэспублікі / Б.Н.Р. у Балтыцэ Грамадзяніну К. Душэўскаму* (К. Езавітаў – К. Душэўскаму, 1919).

1.6. Адна-/двух-/трохкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывамі дзядзька / цётка / дзедка.

Ужыванне этыкем з вакатывамі *дзядзька / цётка* пры звароце да незнаёмых асоб – яшчэ адна найважнейшая рыса беларускага моўнага этыкету ўвогуле і эпістальнага ў прыватнасці. Больш за тое, традыцыйныя для таго часу ўласна беларускія народныя ветлівыя звароты з кампанентамі *дзядзька / цётка* працягваюць нашаніўскую лістоўную традыцыю, але ўжо ў яе *уласна беларускім народным* варыянце. У нашаніўскі перыяд яны выкарыстоўваюцца паралельна са “збеларусізаванымі” польскімі мадэлямі. Якраз у гэты час у БЛМ ствараецца нацыянальна арыентаваная сістэма беларускіх ветлівых зваротаў – за кошт выкарыстання уласных моўных сродкаў і захавання нацыянальнай ідэнтычнасці і адметнасці.

Уласна беларуская народная традыцыя ў эпісталаграфіі пачатку ХХ ст. прадстаўлена чатырма асноўнымі мадэлямі: **(1.6.1) вакатыў дзядзька / цётка / дзядзькі**; **(1.6.2.) фатычны маркёр + дзядзька / цётка / дзедка**; **(1.6.3) дзядзька / цётка + імя / прозвішча**; **(1.6.4) фатычны маркёр + дзядзька + імя / прозвішча**, якія па сваім функцыянальным значэнні і камунікацыйным прызначэнні супадаюць з асноўнымі польскімі мадэлямі.

Мадэлі (1.6.1) – (1.6.4) з’яўляюцца найбольш прадуктыўнымі ў нашаніўскі перыяд. Усе яны мелі афіцыйны стылістычна-нейтральны характар (у дачыненні да сённяшняга часу гэтыя этыкемы кваліфікуюцца як неафіцыйныя, размоўныя [Pisarek 2008: 107]):

Шаноўны Дзядзька Грыневіч! (Г. Леўчык – А. Грыневічу, 1921); *Паважаны / Даражэнькі дзядзька Антон!* (У. Жылка – А. Луцкевічу, 1922-1926); *Паважаны Дзядзька!* (Г. Леўчык – у Беларускае выдавецкае таварыства, 1926, 1938); *Паважаная Цётхуна і Залатая сястронка!* (Г. Леўчык – Л. Войцік, 1926); *Дарагі Дзедка!* (В. Ластоўскі – А. Багдановіча, 1936).

Вакатывы *дзядзька, цётка* і нават *дзедка* ўжываюцца тут не як зварот да сваякоў, а перш за ўсё як зварот да старэйшага, да асобы больш высокага статусу, да вельмі шанаванага чалавека. Адным словам, выконваюць ролю сацыяльнага рангавання [Піваварчык 2002: 40]. Якраз зварот да такога паважанага чалавека, які займаецца важнай і пачэснай справай – напісаннем “Беларускай граматыкі” – мы бачым у лісце Я. Купалы да Б. Тарашке-віча:

Дзядзька Тарас! Што чуваць у Вас з беларускай граматыкай? Ці што-небудзь зрабілі ў гэтым напрамку? Калі маеце ўжо яе нарыс, то будзьце ласкавы прыслаць нам яго, калі не, то будзьце такімі добранькімі і спрытнымі ды як найхутчэй гэта зрабіце... Дык варушыцеся, дзядзька, і ў шапку не спіце. Чакаем хуткага ад Вас адказу... Шчыра Вам addаны сакратар

выдавецтва Ів. Луцэвіч (Я. Купала – Б. Тарашкевічу, 1914). Такі ж акцэнт бачым і ў звароце Янкі Купалы да выдаўцоў газеты “Дзянніца”: *Вельмі паважаныя дзядзькі!*⁸ (1918).

У асяродку беларускай культурнай інтэлігенцыі ўласна беларускія народныя этыкемы былі пашыраны і ў больш позні перыяд. Так, напрыклад, да Я. Коласа яго выхаванцы інакш як *бацька Якуб* ці *дзядзька Якуб* не звярталіся. Гл. лісты да Коласа “ташкенцкага перыяду” 1941-1943 гг. [Мазанік 1990: 94-114].

Паважаны і любы бацька Якуб! (Я. Колас – М. Лынькову, 1942); *Любы наш дзядзька Якуб!*; *Дарагі дзядзька Якуб!* (П. Броўку, 1941-1943).

Паказальна, што ў дыпламатычным ліставанні беларусаў пачатку ХХ ст. мы зафіксавалі толькі тры выпадкі ўжывання “народных” этыкем з апелятывам *дзядзька*:

Прышліце, будзьце ласкавы, дзядзька Антоні, “Гоман”... (Я. Варонка – А. Луцкевічу, 1918); *Дзядзька Антон!* (К. Езавітаў – А. Луцкевічу, 1920); *Паважаны дзядзька Іваноўскі!* (А. Смоліч – В. Іваноўскаму, 1920).

1.7. Двух-/трохкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывамі *братко* / *браток* / *браткі* / *сястронка*.

Адметнае месца ў прыватнай сяброўскай камунікацыі займаюць ветлівыя звароты з кампанентамі *брат* / *сястра* і вытворнымі ад іх, дзе адпаведная пара абазначае не блізкіх сваякоў, а блізкіх сяброў. Падобныя канструкцыі, пабудаваныя паводле мадэляў **(1.7.1) фатычны маркёр + *братко* / *браток* / *браткі* / *сястронка*; (1.7.2) *брат* / *братка* + імя; (1.7.3) фатычны маркёр + *брат* / *браток* / *братка* + імя / прозвішча**, гэта яшчэ адзін прыклад праявы ўласна беларускай народнай традыцыі ў эпісталаграфіі беларусаў канца ХІХ ст. – пачатку ХХ ст.:

Дарагія браткі! Беларусы-студэнты! (Цётка – да пецяярбургскіх студэнтаў-беларусаў, 1914); *Залатая сястронка!*; *Залацечка сястроначка!!* (Г. Леўчык – Л. Войцік, 1914-1915, 1924); *Дарагі браток!* (М. Лужанін – П. Трусу, 1927); *Паважаны браток Шыла!* (Г. Леўчык – М. Шылу, 1927); *Братка Ігнат!* (Г. Леўчык – І. Мятлы, 1928); *Браце Паўлюк!* (А. Адамовіч – П. Трусу, 1928); *Залаты брат Знамяроўскі!* (Г. Леўчык – У. Знамяроўскаму, 1928).

Сярод “пачынальнікаў” найбольш поўна і паслядоўна (на працягу ўсяго ліставання) адпаведныя этыкемы выкарыстоўваў Якуб Колас:

Шаноўныя браты і сябры, каб вас воўк паеў! (Я. Колас – супрацоўнікам “Нашай Нівы”, 1912); *Дык так, мілы брацік...* (М. Лынькову, 1942); *Эх, браткі мае родныя! Пішы ж, Петрусёк. Мне не дужа весела* (П. Броўку, 1942); *Як жывеш, браток? Як маюцца нашы сябры?* (П. Лынькову, 1942); *Ты, браце, адгадаў: сапраўды я знаходжуся ў Каралішчавічах...* (М. Лужаніну, 1955).

Неабходна, аднак, адрозніваць канструкцыі з вакатывамі *брат* / *сястра* ад этыкем з вакатывамі *дзядзька* / *цётка*. Падобную этыкетную дыферэнцыяцыю дазваляе прасачыць наступны кантэкст:

⁸ Параўн. таксама ветлівыя звароты: *Дзяцюкі!* (зварот да народа ў “Мужыцкай праўдзе” К. Каліноўскага); *Цётка* (псеўданім Алаізы Пашкевіч); *дзядзька Колас* (да Якуба Коласа); *цёця Уладзя* (да жонкі Купалы), *дзядзька Рыгор* (да Рыгора Барадуліна).

Шаноўны Дзядзька Грыневіч! І залаты братко па ідэі! (Г. Леўчык – А. Грыневічу, 1921),

дзе *дзядзька* – паказальнік несіметрычных (статусна-арыентаваных) адносінаў пры камунікацыі, а *братко* – сіметрычных (асобасных, блізкіх, сяброўскіх).

Дыпламатычнае ліставанне – статусна-арыентаванае па сваёй сутнасці, а таму намі зафіксаваны толькі адзін прыклад ветлівай формулы з апелятывам *браты*:

Дарагія браты! (Я. Варонка – І. і А. Луцкевічам, 1918). Параўн. з трыма прыкладамі неафіцыйнай (сяброўскай) камунікацыі з апелятывамі *браце* і *братка*: *Браце!* (К. Душэўскі – В. Ластоўскаму, 1920); *Браце мілы* (Б. Тарашкевіч – А. Луцкевічу, 1920); *Братка!* (В. Ластоўскі – К. Душэўскаму, 1920).

1.8. Трох-/ чатырох-/ пяці-/ шасці-/ сямікампанентныя ветлівыя звароты з адрасатам Яго + Міласьці.

Дыпламатычны маўленчы этыкет не абыходзіцца таксама без этыкетных формул з адрасатам *Яго Міласьці*. І тут выкарыстоўваецца выпрацаваная ў працэсе лістоўнай камунікацыі цэласная сістэма этыкетных формул: трохкампанентных (мадэль **(1.8.1) Яго + Міласьці + пасада**), чатырохкампанентных (мадэль **(1.8.2) Яго + Міласьці + Пану + прозвішча; (1.8.3.) Яго + Міласьці + Пану + пасада**), пяцікампанентных (мадэль **(1.8.4) Яго + фатычны маркёр + Міласьці + Пану + пасада; (1.8.5) Яго + Міласьці + пасада + грам. + прозвішча**), шасцікампанентных (мадэль **(1.8.6) Яго + Міласьці + пасада + званне + імя + прозвішча**) і нават сямікампанентных (мадэль **(3.8.7) Яго + Міласьці + Пану + пасада + імя + прозвішча + горад / краіна**):

Яго Міласьці П.С.М. Б.Н.Р. (К. Душэўскі – В. Ластоўскаму, 1920); *Яго Міласьці Пану Ластоўскаму* (К. Цярэшчанка – В. Ластоўскаму, 1920); *Яго Міласьці Пану Старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі* (Я. Варонка – Я. Лёсіку, 1918); *Яго Міласьці пану Сэкрэтару Загранічных спраў* (Надзвычайная дэлегацыя Рады БНР – сакратару замежных спраў БНР, 1918); *Яго Міласьці пану Старшыне Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі* (рэдакцыя газеты “Беларусь” / Я. Лёсік, Янка Купала, М. Краўцоў, З. Бядуля – А. Луцкевічу, 1919); *Яго Міласьці Пану Міністру Загранічных справаў* (В. Захарка – А. Луцкевічу, 1919); *Яго Міласьці Пану Старшыні Рады Міністраў Бел. Нар. Рэспублікі* (К. Душэўскі – А. Луцкевічу, 1920; М. Вяршынін – В. Ластоўскаму, 1920); *Яго Міласьці Пану СТАРШЫНИ НАЙВЫШЭЙШАЕ РАДЫ Беларускае Народнае Рэспублікі*. (А. Луцкевич – Я. Серадзе, 1920); *Яго Міласьці Высокапаважанаму Пану Старшыне Рады Народных Міністраў Украінскае Народнае Рэспублікі* (А. Луцкевіч – старшыні..., 1919); *Яго Міласьці Міністру Фінансаў Украінскае Народнае Рэспублікі грам. Мартосу*. (А. Луцкевіч – Б. Мартасу, 1920); *Яго Міласьці Шэфу Вайскова-Дыпламатычнай Місьі Беларускай Народнай Рэспублікі ў Латвіі і Эстоніі Генэрал-Маёру Константыну ЕЗАВІТОВУ* (В. Ластоўскі – К. Езавітаву, 1920); *Яго Міласьці Пану Маршалку Рады Рэспублікі Язэпу Лёсіку у Менску* (А. Луцкевіч – Я. Лёсіку, 1919); *Яго Міласьці Пану Надзвычайнаму Паслу Беларускае Народнае Рэспублікі на Украіне А. Цвікевічу* (С. Некрашэвіч – А. Цвікевічу, 1919). Адпаведная лістоўная формула прадстаўлена і ў лісце Янкі Купалы да Я. Карскага: *Яго Міласці праф. Карскаму. Паважаны Прафесар!*(1922).

1.9. Чатырох-/пяцікампанентныя ветлівыя звароты з адрасатам Яго Дастойнасьці.

Яшчэ больш урачысты характар маюць этыкемы з адрасатам *Яго Дастойнасці*. Зафіксаваны ўсяго тры тыпы такіх канструкцый: чатырох-кампанентныя (мадэль **(1.9.1) Яго + Дастойнасці + Пану (п.) + пасада**); **(1.9.2) Яго + Дастойнасці + Пану + пасада + прозвішча**); пяцікампанентныя (мадэль **(1.9.3) Яго + Дастойнасці + Пану + пасада + прозвішча**):

ЯГО ДАСТОЙНАСЦІ ПАНУ ПРЭЗЭСУ МІНІСТРАУ ЛІТОУСКАГА УРАДУ (Беларускае Прадстаўніцтва ў Літоўскай Тарыбе – Старшыні Рады Міністраў Літоўскай Рэспублікі, 1919); **Яго Дастойнасці Пану Старшыне Рады Народных Міністраў Ураду Б.Н.Р.** (А. Аўсянік – В. Ластоўскаму, 1920, 1921); **Яго Дастойнасці Пану СТАРШЫНІ РАДЫ МІНІСТРАУ Украінскае Народнае Рэспублікі** (А. Луцкевіч – І. Мазэпу, 1920); **Яго Дастойнасці Пану Старшыні Найвышэйшае Рады у Менску / Беларускае Народнае Рэспублікі** (А. Луцкевіч – Я. Серадзе, 1920); **Яго Дастойнасці Пану Намесьніку Старшыні Рады Народных Міністраў БНР** (А. Луцкевіч – А. Смолічу, 1920); **ЯГО ДАСТОЙНАСЦІ Пану Міністру Загранічных спраў Літоўскай Рэспублікі** (В. Ластоўскі – мін-ру зам спраў Літ Рэсп., 1920); **Яго Дастойнасці Пану Розэнбауму** (А. Аўсянік – Розэнбауму, 1920); **Яго Дастойнасці Галоўнаму Атаману і Галаве Высокай Дырэкторыі Украінскай Народнай Рэспублікі Пану С.В. Петлюрэ** (П. Крэчэўскі – С. Пятлюры, 1920); **Јаго Dastoјnaѕci Panu Ant. Łuckiewiĉu Starѕyni Ministroy B.N.R.** (В. Іваноўскі – А. Луцкевічу, 1920); **Яго Дастойнасці Пану Дыктатару Усходне-Галіцкай Рэспублікі Петрушэвічу** (Урад БНР – Я. Петрушэвічу, 1920); **Яго Дастойнасці Пану Старшыні Найвышэйшае Рады БНР Івану Серадзе у Менску** (А. Луцкевіч – Я. Серадзе, 1920).

1.9. Двух-/трохкампанентныя ветлівыя звароты з імем + імем па бацьку.

У лістоўнай камунікацыі пачатку ХХ ст. актыўна выкарыстоўваюцца этыкетныя мадэлі **(1.9.1) імя і (1.9.2) фатычны маркёр + імя**, найбольш прадуктыўная ў моўным этыкеце беларусаў перыяду станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы. Гл., напрыклад:

Тарасе! (А. Луцкевіч – Б. Тарашкевічу, 1920); **Даражэнькі Базыль!** (П. Крэчэўскі – В. Захарку, 1919); **Даражэнькі Аркадзь!** (А. Цьвікевіч – А. Смолічу, 1919); **Дарагі Аркадзь!** (А. Луцкевіч – А. Смолічу, 1920); **Даражэнькі Антон!** (П. Крэчэўскі – А. Луцкевічу, 1919); **Дарагі Антоне!** (А. Смоліч – А. Луцкевічу, 1920); **Дарагі Антоні!** (А. Смоліч – А. Луцкевічу, 1920); **Даражэнькі Базыль!** (П. Крэчэўскі – В. Захарку, 1919); **Даражэнькі Васіль!** (А. Вальковіч – В. Захарку, 1920); **Глыбокапаважаны Вацлаве!** (П. Крэчэўскі – В. Ластоўскаму, 1920); **Дарагі Вацлаў!** (П. Крэчэўскі – В. Ластоўскаму, 1920). Ва ўсіх прыведзеных выпадках далейшая камунікацыя ажыццяўляецца на *‘Вы’*.

У беларускім моўным этыкеце двух- і трохчленныя ветлівыя звароты з імем па бацьку (*патранімікумам*) хоць і вядомыя беларусам здаўна, аднак ў эпістальнай практыцы ХХ ст. яны замацаваліся пад уплывам рускага этыкету. Нездарма ў беларускай мове няма аднаслоўнага эквіваленту для рускага слова *“отчество”* [Канюшкевіч 1999: 97]. Вельмі цікавая на гэты конт агаворка была зроблена самім Купалам у лісце да С. Гарадзецкага (1934) [Купала 2003: 288]:

“Кстати, сообщи мне имя-отчество Гронского и Накорякова; по белорусской привычке – не помню”⁹.

⁹ Якуб Колас у трылогіі “На ростанях” дакладна перадае гэтую этыкетную асаблівасць: ветлівыя звароты з патранімікумам ўжываюцца ім у дачыненні да рускіх па паходжанні персанажаў, у адносінах да іншых выкарыстоўваюцца ўласна народныя формулы з вакатывамі *дзядзька / цётка*.

Ветлівыя звароты з імем па бацьку, утвораныя паводле мадэляў **(1.9.3) імя + патранімікум; (1.9.4) фатычны маркёр + імя + патранімікум і (1.9.5) фатычны маркёр + імя + патранімікум**, фіксуюцца ў нашым матэрыяле з 1918 г.:

Еўгені Міхайлавіч! (В. Ластоўскі – А. Ладнову, 1920); *Антон Іванавіч!* (Я. Мамонька – А. Луцкевічу, 1920); *Дарагі Антон Іванавіч!* (Я. Варонка – А. Луцкевічу, 1918); *Даражэнькі Антон Іванавіч!* (В. Захарка – А. Луцкевічу, 1919); *Дарагі Еўгені Міхайлавіч* (В. Ластоўскі – А. Ладнову, 1920); *Даражэнькі Еўгені Міхайлавіч!* (В. Захарка – А. Ладнову, 1920); *Высокапаважаны Еўгені Міхайлавіч!* (В. Ластоўскі – А. Ладнову, 1920); *Даражэнькі Васілій Іванавіч!* (А. Ладноў – В. Захарку, 1920).

Падобныя формулы пачынаюць дамінаваць у 30-я гады ХХ ст. Гэта добра бачна па ліставанні класікаў нацыянальнай літаратуры. Так, трохчленныя афіцыйныя формулы ў лістах Янкі Купалы пачынаюць фіксавацца з 1930 г.:

Вельмі паважаны і дарагі Паўло Грыгоравіч! (Я. Купала – П. Тычыну, 1930); *Дарагі Тэрэнь Германавіч!* (Т. Масэнку, 1937-1938); *Дарагая Мар’я Канстанцінаўна!* (М. Хайноўскай, 1937-1938); *Дарагі Максім Тадэвіч!* (М. Рыльскаму, 1940); *Мілая Юлія Іосіфаўна!* (Ю. Бібіла, 1941).

Паказальна, што ў сваіх рускамоўных лістах гэтага ж часу паэт звяртаецца да адрасатаў, звычайна старэйшых за сябе і вельмі паважаных, па імені і імені па бацьку: *Глубокоуважаемый Лев Наумович!* і пад. Гэты факт дазваляе меркаваць, што Купала свядома размяжоўваў уласна беларускія і ўласна рускія эпістальярныя мадэлі. Якуб Колас выкарыстоўвае афіцыйныя формулы з імем па бацьку з 1912 г., якія, аднак, з’яўляюцца ў беларускамоўных лістах паэта мала прадуктыўнымі. Параўн.:

Дарагі Аляксандр Мікіціч! (Я. Колас – А. Уласаву, 1912); *Глыбокаважаная Ляонія Вусцінаўна!* (Л. Чарняўскай, 1927); *Дарагі Цімох Сазонавіч!* (Ц. Гарбунову, 1942); *Дарагі Іван Ануфрыевіч!* (І. Крупені, 1942); *Дарагі Максім Тадэвіч!* (М. Рыльскаму, 1945).

Уласна руская трохчленная інавацыя ў эпісталаграфіі М. Багдановіча датуецца 1913 г.:

Вельмішаноўны Фёдар Яўгеньевіч (М. Багдановіч – Ф. Каршу, 1913).

1.10. Двухкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывам *сябар / сябры*.

Адзначым таксама факт выкарыстання этыкем з апелятывам *сябар / сябры* ў статусна-арыентаваным (урадава-дыпламатычным) ліставанні беларусаў:

Сябар Луцкевіч! (П. Бадунова – А. Луцкевічу, 1919); *Дарагія сябры!* (А. Смоліч – невядомым адрасатам, 1919); *Дарагіе Сябры!* (А. Смоліч – невядомым адрасатам, 1919); *Даражэнькія сябры!* (А. Аўсянік – В. Ластоўскаму, 1920) – далейшай камунікацыяй на ‘Вы’. Параўн.: *Дарогой, Друже!* (А. Ладноў – А. Луцкевічу, 1920).

1.11. Ветлівыя звароты з апелятывам *спадар, спадарства*.

Ветлівыя звароты з апелятывам *спадар, спадарства*, такія прадуктыўныя зараз, у нашаніўскі перыяд не ўжываліся. Яны з’яўляюцца хутчэй маркёрамі маўленчай практыкі 40-80-х гг. ХХ ст. для прадстаўнікоў беларускай эміграцыі, а таксама 90-х гг. ХХ ст. – для нацыянальна маркіраванай інтэлігенцыі. Так, напрыклад, прадстаўнікі паваеннай хвалі эміграцыі, што гуртуюцца вакол

часопіса “Моладзь”, вельмі часта выкарыстоўваюць пры ліставані наступныя формулы:

Паважаны спадар рэдактар! (І. Сурвіла – рэдактару “Моладзі”, 1948); *Паважаны спадару Наўмовіч!* (К. Акула – М. Наўмовічу, 1949); *Вельмі паважаны спадар Наўмовіч!* (Ст. Станкевіч – М. Наўмовічу, 1951); *Высокапаважаны спадар Старшыня Хаўрусу беларусоў у Францыі!* (У. Шыманец – М. Наўмовічу, 1975); *Высокапаважаная Спідарыня!* (М. Наўмовіч – Н. Абрамчык, б.д.) [Месца выдання – Парыж 2004: 381-402].

Параўн. з эпістальнай практыкай Янкі Станкевіча, які ўвёў гэтыя этыкемы ва ўжытак і навукова абгрунтаваў іх паходжанне. Разам з этыкемамі тыпу *Паважаны Спідару Рэдактару* (1927, 1953, 1955 гг.) у 20-я гг. ХХ ст. ён актыўна выкарыстоўвае і іншыя формулы:

Паважаны Гаспадару Рэдактару!; *Паважаны Грамадзяніне Рэдактару!* (1921) [Станкевіч 2006: 33-34, 83, 207, 243].

2. Індывідуальна-аўтарскія мадэлі:

2.1. Двухкампанентныя ветлівыя звароты з вакатывам зямляча.

Нацыянальная спецыфіка бачная і ў выпадку этыкем з кампанентам *зямляча*, утвораных паводле мадэлі **фатычны маркёр + зямляча** і ўласцівых толькі эпістальнаму ідыястылю **А. Ельскага**, што дазваляе называць такія мадэлі індывідуальна-аўтарскімі:

Шаноўны (мой) зямляча! (да Я. Карловіча; 1888-1893); *Паважаны зямляча!* (А. Ельскі – Я. Карловічу, 1893).

Аднак больш выразная спецыфіка назіраецца ў кантамінаваных вітальных канструкцыях, што адлюстроўваюць “дух эпохі”:

Шаноўны пане рэдактар і зямляча!; *Шаноўны пане прафесар і зямляча мой!*; *Вельмі шаноўны пане і найласкавейшы зямляча!*; *Паважаны пане і найласкавейшы зямляча!* (А. Ельскі – Я. Карловічу, 1888-1901).

2.2. Двухкампанентная формула з вакатывам сэр: фатычны маркёр + сэр.

Яшчэ адзін выпадак праявы індывідуальна-аўтарскага пачатку ў эпісталаграфіі беларускай інтэлігенцыі – этыкемы з англійскім высакародным ветлівым зваротам *сэр* (адзначаны ў сяброўскіх лістах П. Труса да П. Глебкі)¹⁰.

П. Трус – арыгінальная эпістальная асоба: у яго лістах прадстаўлены і “высокія” фатычныя маркёры, і традыцыйныя народныя *братка*, *браток*, і народна-жартоўныя *мілы белабрысы*, *гад ты печаны*, і прастамоўна-зніжанае *сволач*. Параўн.:

Высокашаноўны, высокапаважаны, высокапростастаўны і вышэйшае маркі сволач, сэр... Вам я паслаў на дом дзве паштоўкі і чакаў адказу. А ты, паважаны сэр, каб Вы, ну што Вам сказаць? Каб Вы скоро ачунялі! Ліст адсылаю ў нядзельку, бо вельмі ж, братка, не маю цяпер часу. Цалую цябе – Паўлюк. Папраўляйся, браток, і пішы мне аб усім...; Пятрусь! Каб

¹⁰ Этыкемы з вакатывам *сэр* дастаткова нечакана бачыць у лістах пачатку ХХ ст., аднак не будзем забывацца пра тое, што беларусы ў пошуках лепшай долі выпраўляліся ў гэты час у далёкую Амерыку, дзе і засвойвалі названы ветлівы зварот.

ты... ліха тваёй галаве, здаровенек быў!.. Дзе ж ты, **мілы, белабрысы**, Дзе ж ты?.. Азавіся!.. Га? А, каб ты нечага не чуў! **Гад ты печаны**, як кажа Якуб Колас. Ну, гэта ж думаць! Гэта ж думаць! Хоць Крапіва і сказаў: – Ты не лайся, **дзядзя**, пры савецкай уладзе... Але папаўся б ты мне сягоння на галодны зуб, то я б цябе... ведаю слова, але – гм... м... м... Гэта я так сабе, **высокашаноўны сэр**. Цяпер давай пагаворым па-сяброўску. Калі ты, **браток**, і сур’ёзна хворы, то буду прасіць цябе, **братка**, шанаваць сваё здароўе. Ведай адну формулу філасофіі: “Плюй на ўсё і шануй сваё здароўе”, бо без здароўя цяжка, **браток**, жыць на свеце (П. Трус – П. Глебку, 1928).

3. Высновы.

Лістоўныя зносіны класікаў нацыянальнай культуры дазваляюць удакладніць прыныповае для беларускага мовазнаўства пытанне станаўлення і дынамікі спосабаў ветлівага звароту ў беларусаў ва ўмовах полілінгвізму пачатку ХХ ст.

У 10-20-я гады ХХ ст. у беларускай мове склалася унікальная сістэма базавых этыкетных мадэляў. Як паказвае матэрыял, у канцы ХІХ ст. – пачатку ХХ ст. некалькі разоў змяняліся акцэнтны ў афіцыйных эпістальярных паводзінах беларусаў: на змену інтэлігенцкім польскім *пане / паночку* (канец ХІХ ст. – 10-я гады ХХ ст.) прыходзяць уласна беларускія народныя *дзядзька / цётка* (20-я гады ХХ ст.), якія ў сваю чаргу ў 30-я гады ХХ ст. выцясяняюцца стылістычна-маркіраванымі канструкцыямі з вакатывам *таварыш / таварышы* (гл. табліцу) і рускай інавацыяй з *імен на бацьку*. Пры гэтым заўважаюцца наступныя тэндэнцыі: (1) выразны польскі ўплыў, а таму адпаведна ўжыванне польскіх этыкетных мадэляў (*інтэлігенцкая лістоўная традыцыя*); (2) уплыў рускай мовы (пачатак *савецкай лістоўнай традыцыі*); (3) тэндэнцыя да нацыяналізацыі, што звязана з “адштурхоўваннем” як ад польскіх, так і ад рускіх мадэляў (*уласна беларуская народная традыцыя*). Традыцыі (1), (3) складаюць нашаніўскую лістоўную традыцыю.

І толькі ў пачатку 90-х гадоў ХХ ст. у моўным этыкеце беларусаў зноў адзначаецца зварот да ўласна беларускіх формул: *другая этыкетная нацыяналізацыя* звязана з заменай “чужых” (пераважна рускіх) мадэляў на “свае” (маюцца на ўвазе мадэлі з вакатывамі *спадар / спадарыня / спадарства*, а таксама “вяртанне” мадэляў з вакатывамі *дзядзька / цётка*).

Літаратура

1. Архівы Беларускай народнай рэспублікі. Т. I. Кн. 1. Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы (“Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі”) / Уклад. С. Шупа. Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998.
2. Канюшкевіч М. Лінгвасеміятычныя апазіцыі ў люстэрку беларускага маўленчага этыкету: колькасныя параметры // Роднае слова 1999. № 10.
3. Купала Янка. Эпістальярная спадчына // Купала Янка. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 9. Кн. 1. Мінск, 2003.
4. Піваварчык Т. “Братка беларус...”: Роднай мовы чулыя і ветлівыя словы // Роднае слова. 2002. № 9.
5. Мазанік Л. “Ёсць на свеце чалавек, любы і дарагі...” З ташкенцкай пошты Якуба Коласа 1941-1943 гадоў // Шляхам гадоў. Гісторыка-літаратурны зборнік. Мінск, 1990. С. 94-114.

6. Месца выдання – Парыж: Выбраныя старонкі часопіса “Моладзь” (1948 – 1954). Мінск, 2004.
7. Станкевіч Я. За родную мову й праўдзівы назоў. Выбранае. Вільня, 2006.
8. Супрун А. Лекции по теории речевой деятельности. Минск, 1996.
9. Янушкевіч Я. Невядомыя лісты Эпімах-Шыпілы // За архіўным парогам: Беларуская літаратура XIX-XX стст. у святле архіўных пошукаў. Мінск, 2002.
10. Pisarek L. Białoruskie formy adresatywne na tle polskich i rosyjskich // Język a Kultura. Т. 20. 2008.
11. Pisarek L. Единицы белорусского речевого этикета на фоне русских и польских единиц // Acta Universitatis Wratislaviensis / Slavica Wratislaviensia. Т. CXLVII / Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 6: Opis, konfrontacja, przekład. Pod red. M. Sarnowskiego i W. Wysoczańskiego, Wrocław, 2008.

Т.У. Валковіч

РАСПРАЦОЎКА БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў 1990-я ГАДЫ ХХ СТАГОДДЗЯ

Вывучэнне і распрацоўка тэрміналогіі сёння займае трывалае месца сярод лінгвістычных даследаванняў. Цікавасць лінгвістаў да вывучэння тэрміналогіі абумоўлена неабходнасцю сістэматызаваць грунтоўныя тэарэтычныя і практычныя распрацоўкі, што ў цэлым паспрыяе вырашэнню сучасных праблем беларускай тэрміналогіі.

Такія фактары, як распад СССР, набыццё Беларуссю статусу незалежнай дзяржавы, прыняцце “Закону аб мовах” паўплывалі на ход развіцця беларускай мовы, а паколькі тэрміналогія з’яўляецца яе неад’емнай часткай, якая жыве і развіваецца па моўных законах, то яна таксама адчула гэты ўплыў — з прыняццем “Закону аб мовах” у студзені 1990 года сферы ўжывання беларускай мовы значна пашырыліся. Створаная ў 1980 годзе Тэрміналагічная камісія Акадэміі навук БССР у 1991 годзе ператворана ў Рэспубліканскую тэрміналагічную камісію пры Акадэміі навук Беларусі. У дзевяці секцыях аб’ядналіся вучоныя, спецыялісты розных галін ведаў. Асноўнымі задачамі камісіі сталі: “распрацоўка тэарэтычных аспектаў і метадыкі ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі; практычнае ўпарадкаванне тэрміналогіі і падрыхтоўка слоўнікаў; сістэматызацыя тэрміналогіі вядучых у рэспубліцы галін навукі і тэхнікі; кансультацыя ўстаноў і арганізацый рэспублікі па пытаннях тэрміналогіі і рэкамендацыі навукова-даследчым і навучальным установам па пытаннях распрацоўкі тэрміналагічнай тэматыкі; падрыхтоўка і выданне тэрміналагічных зборнікаў; абмеркаванне і рэкамендацыя да друку тэрміналагічных выданняў, падрыхтаваных навуковымі ўстановамі рэспублікі і вывучэнне вопыту работы Камітэта навукова-тэхнічнай тэрміналогіі АН СССР і тэрміналагічных органаў саюзных рэспублік” [4, с. 3].

З мэтай вырашэння тэарэтычных і практычных задач упарадкавання беларускай тэрміналогіі розных галін ведаў Тэрміналагічнай камісіяй Акадэміі навук БССР пад кіраўніцтвам акадэміка АН БССР доктара філалагічных навук М. В. Бірылы быў падрыхтаваны штогоднік “Тэрміналагічны зборнік”. За перыяд з 1991 па 1995 гады Камісія выдала пяць выпускаў “Тэрміналагічнага зборніка”. У ім прадстаўлены тры раздзелы: “Актуальныя пытанні ўпарадкавання беларускай